

1. Vnitřní struktura slova

morfologie slova = způsob uspořádání jeho vnitřní struktury
intuitivní znalost: slova mají určitou strukturu, „z něčeho se skládají“ – „slovo nastavitelné má složitější strukturu než slovo hrad“, „slova učitel, navrhovatel, dodavatel mají analogickou strukturu“ atd.

Z čeho se skládají slova?

louka

- řetězec 5 písmen: l, o, u, k, a
- řetězec 4 hlásek: /l/ /ou/ /k/ /a/
- řetězec 2 slabik: (lóu)(ka)

Ani jedna z těchto vlastností struktury slova ruka nemá vliv na jeho chování v syntaxi, tzn. neovlivňuje jeho kombinovatelnost s jinými slovy.

Neexistují žádná syntaktická pravidla typu „v pozici objektu verba může stát jen slovo, které má tolik a tolik grafémů/hlásek/slabik“, „slovo může být modifikováno adjektivem, má-li min. n slabik“, „zájmeno 3. os. sg. může odkazovat jen ke slovům, která se skládají přesně z 5 hlásek“, ...

Co tvoří morfologickou strukturu slova?

louka

- 2 morfologické jednotky – kořen √LOUK a koncovka *-a*: **[[louk]a]**

Morfologické jednotky, z nichž se dané slovo skládá, mají určitý (lexikální) význam a vyjadřují určité gramatické rysy (významy), které jsou relevantní pro jeho chování v syntaxi.

Jakým způsobem přispívají kořen *louk* a koncovka *-a* k lexikálnímu významu slova *louka* a jaký mají vliv na jeho fungování v syntaxi, tzn. jaké mají gramatické rysy?

kořen: ‘lexikální význam’ + gramatické rysy
koncovka: gramatické rysy

louk: ‘pozemek s porostem trav’ + femininum [Fem]
-a: nominativ, singulár [Nom Sg]

Jak víme, že morfologickou strukturu slova *louka* tvoří právě kombinace kořene, který má formu *louk*, význam ‘pozemek s porostem trav’ a vyjadřuje gramatický rod [Fem], a koncovky, která má formu *a* a vyjadřuje 2 gramatické rysy [Nom Sg]?

a) též kořen se objevuje i v kontextu jiných morfologických jednotek: *louk-y*, *louk-ách*; *luk*, *louc-e*, *louč-ka*, *luč-ní*

b) táž koncovka se objevuje i v kontextu jiných morfologických jednotek: *noh-a*, *rozbrušovačk-a*, *snowboardistk-a*; *sluh-a*, *maharádž-a*, *hokejist-a*

→ Pro **popis distribuce** morfologických jednotek se používá **komutační test**:

a) jakými jinými jednotkami lze určitou jednotku v daném kontextu nahradit

b) v jakých kontextech se daná jednotka může objevit

2. Morfémy – základní jednotky vnitřní struktury slova

→ strukturalistický model morfologie

Bloomfield, L (1933): *Language*. New York: Henry Holt

Erhart, A. (1990): *Základy jazykovědy*. Praha: SPN, s. 69-78.

Černý, J. (1996): *Dějiny jazykovědy*. Olomouc: Votobia, s. 140-144, 204-213.

1. morfologické jednotky = **morfémy**

→ slova se beze zbytku skládají z morfémů: *hokej-ist-a*, *ne-ode-šl-i*, *ruk-o-děl-n-ý*

2. morfémy jsou **jazykové znaky** → mají určitou formu, s níž je asociován určitý význam, a gramatické rysy (viz de Saussure a jeho definice jazykového znaku: zvuková forma signifiant + význam signifié)

→ 2 typy morfémů:

kořeny (lexikální m.): sémantické rysy + gramatické rysy

gramatické morfémy: gramatické rysy

3. morfémy jsou **základní (minimální) znaky** → vztah mezi jejich formou a tím, jaké rysy vyjadřují, je arbitrární, tj. neodvoditelný (viz Bloomfield: „morpheme is a minimal meaningful element“)

stov. české *-ost* (*chytr-ost*), anglické *-ness* (*clever-ness*), německé *-heit* (*Klug-heit*)

4. spojováním morfémů vznikají slova, tj. **komplexní znaky** → vztah mezi jejich formou, jejich významem a jejich gramatickými rysy je dán uspořádáním jejich vnitřní struktury, je z ní odvoditelný

Co lze z 1 - 4 vyvodit pro model jazyka?

Morfémy jakožto základní znaky tvoří databázi jazyka (jeho slovník, lexikon), z níž lze podle určitých pravidel odvozovat (derivovat, generovat) komplexní znaky – slova, syntaktické celky.

Jednotky slovníku: /louk/ ‘louka’ [Fem], /a/ [Nom Sg]

Derivace komplexní struktury: /louk/ ‘louka’ [Fem] + /a/ [Nom Sg] → ‘louka’ [Fem Nom Sg]

Jednotky slovníku: /louk/ ‘louka’ [Fem], /n/ [A(dj)], /i/ [Nom Sg]

Derivace komplexní struktury:

1. krok: /louk/ ‘louka’ [Fem] + /n/ [A] → ‘lučn’ [Fem, A]

2. krok: /lučn/ ‘lučn’ [Fem, A] + /i/ [Nom Sg] → ‘lučn’ [Fem, A, Nom Sg]

Problém

Gramatický rys kořene $\sqrt{\text{LOUK}}$, jeho gramatický rod [Fem], je relevantní pro syntaktické chování jména *louka*, ale není relevantní pro syntaktické chování adjektiva *luční* – uvnitř adjektiva *luční* je rod kořene pro syntax neviditelný

Louka, co ji/*ho/*jej/*je bratr zdědil po otci.

Louka byla/*byl/*bylo posekána/*-n/*-no minulý týden.

*Donesl [luč]_i ní kvítí, kterou_i bratr zdědil po otci.

Co z toho vyplývá?

Spojování morfémů ve slova $\neq$ prosté spojování jejich gramatických vlastností

→ struktura slova je budována postupně, je hierarchická (i když je na první pohled lineární – řetězec po sobě jdoucích morfémů)

→ derivační fáze = přidání jednoho morfému

→ řazení morfémů odráží sled jednotlivých derivačních fází – rekonstrukce sledu derivačních fází = rozklad slova na **bezprostřední složky** (Immediate Constituents)

[[[[houb]ař]k]a]

[[houbařk]a]: *houbářk-a, houbářk-ách; služk-a, láv-a*

[houbář]k]: *houbář, houbář-ský; hrobař-ka, nosič-ka*

[houb]ař]: *houb-a, houb-ový; pálka-ař, knih-ař*

→ *houbářka* se skládá ze 4 morfémů: kořen $\sqrt{\text{HOUB}}$, sufixy *-ař*, *-k*, *-a*

Některé morfémy tvoří bariéru - blokují přístup ke gramatickým rysům morfémů, které se spojily v některé z předchozích derivačních fází, přes jiné jsou tyto rysy dostupné.

viz příklad *luční* – adjektivní sufix *-n*, který uzavírá jednu derivační fázi, tvoří bariéru → gramatický rod kořene nemůže být syntakticky aktivní, je pro syntax přes bariéru neviditelný

(A) Příklady morfémů, které jsou dostupné

(Aa) *Půjčil si bez dovolení [soused]_iovo auto a jemu_{i/j} to vůbec nevadilo.*

Půjčil si bez dovolení [dceř]_iino auto a jí_{i/j} to vůbec nevadilo.

jemu může odkazovat (referovat) dovnitř posesivního A *sousedův* a *jí* dovnitř posesivního A *dceřin* → posesivní morfémy *-ův*, *-in* nejsou bariérami, protože gramatický rod kořene je viditelný i přes ně

(Ab) *syn* [Mask] → *synek* [Mask], *ruka* [Fem] → *ručka* [Fem], *srdce* [Neu] → *srdí/ěčko* [Neu]

gramatický rod deminutiva se shoduje s gramatickým rodem kořene → deminutivní sufix *-k* není bariérou, protože gramatický rod kořene se přes něj kopíruje na celé jméno srov. deminutiva v něm., kde deminutivní sufix *-chen* je naopak bariérou
der Sohn → das Söhnchen, die Hand → das Händchen, das Herz → das Herzchen

(B) Příklady morfémů, které jsou bariérami

Sedl si na oken_i ní parapet_j; a tím ho^{*i/j/k} rozbil.

*Přijede v pět jihlav_iským autobusem, ve které_i byl na školení.

Úkol

1. Uveďte příklady slov, která mají následující vnitřní strukturu

a) [[[kořen]přípona]koncovka]

b) [kořen]

c) [[předpona[kořen]]koncovka]

d) [[[kořen] [kořen]přípona]koncovka]

2. Uveďte příklady slov, jejichž bezprostředními složkami jsou kořen a koncovka.